

Кіреєнко К. В. Солярна й люнарна символіка в любовних замовляннях (на матеріалі української та англійської мов) / К. В. Кіреєнко // Проблеми зіставної семантики : зб. наук. ст. / відп. ред. А. В. Корольова. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2011. – Вип. 10 – Ч. I. – 397 с. – С. 53 – 58.

К. В. Кіреєнко
Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка

СОЛЯРНА Й ЛЮНАРНА СИМВОЛІКА В ЛЮБОВНИХ ЗАМОВЛЯННЯХ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОЇ ТА АНГЛІЙСЬКОЇ МОВ)

Замовляння – чи не найдавніший вид народної духовної культури, пов'язаний з дохристиянськими віруваннями, з міфологією, обрядовими магічними діями, а також з вірою у чарівну силу слова і ритму. Дослідження замовлянь є складною проблемою з кількох причин. По-перше, вони становлять найдавніший пласт словесності народу. Тому тексти, які дійшли до нас, значно деформовані. По-друге, їх езотеричність (таємничість, своєрідний код) та сакральність (священність) стали перешкодою у їх фіксуванні та записуванні. Таємниця чарівної народної магії суворо охоронялася неписаними законами; розголошення її могло спричинити до великого лиха, тяжкого покарання, оскільки світ цей особливий, пов'язаний з надприродними силами. По-третє, навіть з текстів, що дійшли до нас, зрозуміло, що словесне їх виголошення супроводжувалося певними діями чи символічними зображеннями, імітуваннями прикликуваної сили.

Перші дослідження семантичних особливостей замовлянь слов'янської магічної традиції і їхній зв'язок з давніми віруваннями репрезентуються працями П. Іващенко, М. Крушинського, В. Мансікки, В. Міллера, М. Познанського. Дослідження походження замовлянь займалися М. Грушевський, І. Огієнко. Реконструкційний напрямок, що вивчає замовляння як пратекст з притаманними йому архетипами представлений роботами Г. Барташевич, Л. Виноградової, С. Дмитрієвої, Е. Померанцевої, В. Топорова, В. Соколової. Сучасні вчені Г. Попов, О. Сидоров, В. Харитонова вивчають замовляння як психічний феномен.

Дослідження англійських замовлянь теж реалізовувалося у кількох напрямках: реконструкції первинного ритуально-міфологічного змісту замовлянь (Л. Е. Гарнер, Ф. Грендон, Дж. Греттен, Е. Доббі, Ч. Зінгер, М. Кемерон, О. Кокейн, Г. Стормз, Л. Уестон, А. Фолі та ін.); їхньої семантики та синтактики (А. Беттс, С. Гауер, Ф. Голтон, А. Дукерт, М. Нельсон, Г. Чікерінг); зв'язку з медичною практикою (А. ван Аредалл, М. Кемерон, О. Кокейн, М. Лівінгстоун).

Замовляння були протягом багатьох століть “серцевинною святинєю язичницького світогляду та життєвого укладу” [6, 8]. У них перед нами постає найархаїчніший шар язичницької свідомості та язичницької культури. У замовляннях відбивається єдність зі світом природи, що втрачено сучасною людиною. Пропонована розвідка є частиною комплексного лінгвістичного

дослідження і має на меті простежити відображення архаїчних уявлень, первісного світогляду, зокрема й поклоніння сонцю і місяцю, у свідомості ворожитів української й англійської магичних традицій.

Культ небесних світил у давніх слов'ян, як і в багатьох інших народів, посідав одне з найважливіших місць у системі поглядів; він виявлявся у поклонінні сонцеві, місяцю, зорям, а також сузір'ям, через які проходило сонце упродовж року. Із цим культом були пов'язані вірування про роль і вплив небесних світил на життя людей та зміни природи, що відбувалися під впливом змін у розташуванні сонця, фаз місяця, зоряних плеяд (таких як зміна пір року, збільшення чи зменшення дня і ночі). Як не дивно, але спочатку перше місце у цій групі відводилося місяцю (люнарний культ, тобто вшанування місяця). Вважалося, що саме він керує небесними водами, дощами та росами, колообігом води, а відтак – впливає на врожай. Тому його вшановували спеціальними жертвними стравами – пирогами та варениками у вигляді неповного місяця [4, 60]. О. Знойко зазначає, що слово “пиріг” – з доіндоевропейської мови означає “хліб місяця” [3, 219]. Пироги та вареники з начинкою дарів поля виготовлялись на знак поклоніння місяцю і були обов'язковою стравою свят з нагоди першої фази місяця [4, 60]. Про місяць здавна кажуть: *“Гарно і при місяці, коли сонця немає”*, *“Місяць – отець, зізда – матка, сонце – їх дитятко”*; якщо вперше побачиш молодий місяць – перехрестись, – щоб щастило. З цим словом-поняттям пов'язані традиційні епітети: світлий, ясен, Божий, повен, щербатий, рогатий. У народі його називали “нічним Божим оком”, “козацьким (бурлацьким, котячим) сонцем”, бо “світить місяць, та не гріє”, “від місяця не зріє пшениця”, “і місяць світить, коли сонця немає”. Місяць здавна об'єкт легенд, зокрема про двох братів-ворогів (за християнською легендою, Каїна та Авеля), тому гори й долини, які бачимо на Місяці у вигляді плям, – це нібито два брати-вороги, один з яких тримає іншого мертвим на вилах. Також місяць є традиційним народнопісенним образом, уособленням коханого або ж його вірного супутника, що осяває дорогу до чи від милої: *“Ой не світи, місяченьку, не світи нікому, Тільки світи миленькому, як іде додому”*. З місяцем здавна пов'язують розвиток рослин і стан здоров'я людей, їхню фізичну красу (*“Молодик-гвоздик, тобі роги красні, мені очі ясні!”*, *“Місяцеві на підповня, нам на здоров'я”*). За віруваннями, повний місяць впливає на людину, якщо прямо світить, коли та спить; вона може стати “місячною людиною”, сновидою [2, 369].

Пізніше головна роль перейшла від місяця до сонця (солярний культ, тобто поклоніння сонцеві), яке відіграло не менш важливу роль у сільськогосподарській роботі. Сонце теж вшановувалося спеціальною жертвною їжею – круглими печеними бабками (білими хлібцями) [4, 60].

Зоря (астральний культ, тобто вшанування зірок, сузір'їв та небесних світил, згодом – загальна назва культу вшанування небесних світил) вважалася божеством, що передавала людям різні повідомлення, зокрема у міфах сповіщала про народження богів і початок творення всесвіту. Особливого значення набувало поклоніння сузір'ям та скупченню зір – Молочному Шляхові [4, 60 – 61].

Про астральний культ праукраїнців свідчать археологічні знахідки – розетки, хрести, свастики, трикветри, що вказують на стародавнє вшановування сонця, а також тексти давніх колядок, наприклад, у запису Є. Желехівського: *“Ой як то було з початку світу, Як ще не було неба, ні землі? Ой, на морі одна павутинка, На тій павутинці три товариші: Єден товариш – яснее сонечко, Другий товариш – ясний місяченько, Третій товариш – дрібний дощенько”*. Весільні пісні засвідчують уподібнення молодих до небесного подружжя – Місяця та Вечірньої Зорі, а їхніх батьків – до батьків усесвіту – Неба і Землі. Головним астральним богам у давній Україні були присвячені дерева, птахи, тварини: дуб – Перуну і Сонцю, ясен – Перуну й Арею, береза – Ладі, клен – Полелю та ін. [2, 19].

Кельтське язичництво, як і праслов'янське, було політеїстичним й анімістичним. Релігійні вірування і практики кельтів були різними в різних кельтських місцевостях, зокрема в Ірландії, Британії, Кельтиберії, Галлії, Галатії, землях уздовж річки Дунаю. Але все ж таки можна відзначити спільність кельтського язичництва цих місцевостей. Кельти поклонялися силам природи, не відтворюючи їх у людській подобі. Деякі боги кельтів були обожнюваннями основних природних явищ, таких як сонце, вода, грім. Таким божествам поклонялися усі кельти, але в різних місцевостях вони часто називалися різними іменами. Прикладом цього був солярний бог Луг (Lugus), якій згадується у пізній ірландській міфології як Луг (Lugh) і пізніше у валлійській міфології під ім'ям Ллеу Ллау Гифс (Lleu Llaw Gyffes). Lughnassa, день літнього сонцестояння, вшановував славу сонця й сил природи [9, 12].

Кельтські релігійні традиції зазнали романізації в результаті завоювання Римською Імперією кельтських територій. Прикладом цього була загальнокельтська богиня-мати Дану в Ірландії і Дон в Уельсі, що зазнала ототожнення з римською богинею рослинного й тваринного світу, жіночності й родючості Діаною, уособленням Місяця.

Місяць – найчастіше згадувана в замовляннях магічна астральна сила, повновладний “князь” нічного світу. Його царственість задано через такі означення, як “князь”, “княжич”, “Володимир” – ім'я загальноміфологічного князя також і в київських билинах та колядках. “Адам” або ж “Адав'евич” (перекручене “Адамович”) – прізвисько, яке несе ще одне значення – первісності місяця у світобудові (відоме у багатьох народів повір'я, ніби тіні на місяці – то перші люди Землі, прабатьки людського роду). У місяця – знаки княжої (царської) влади: “золота корона” і ще більш архаїчні “роги золотії” [5, 199 – 200].

Фази місяця також фігурують у замовляннях: це “молодик”, “підповня” і “повня”. Проте регулярними атрибутами місяця є лише “молодий”, “молодик”, що зумовлено аграрними та медичними уявленнями стародавніх народів. Зростання всього живого приурочено до молодика, сповільнення рослинних і тваринних процесів – до місяця на ущербі. Отже, магічні ритуали “на ріст”, “на добро” концентрувалися саме в першій місячній чверті. Подібним чином пояснюється ще

одне наймення місяця – “май”; йдеться про стан на шляху до “розмаю”, розквіту і повноти природного буття [5, 200].

Християнізація торкнулася місяця (так само, як й інших язичницьких персонажів замовлянь) у своєрідній формі. Імена та атрибути (а для міфу це одне й те саме – імена тут є “скам’янілими” атрибутами) замінюються, але так, щоб давня функція, язичницька семантика збереглися, заміщені аналогічними за своєю функцією та семантикою християнськими іменами та предметами. Звідси – і перенесення на язичницький місяць ролі архангела Михаїла, судді й охоронця Всесвіту; звідси і “хрест золотий” – християнський атрибут місяця, що збігається з його язичницькими атрибутами влади й оберігання (двоєвірна свідомість сприймала хрест передусім, якщо не виключно, як оберіг: не дарма при ворожінні та інших ритуальних контактах з темними силами належало хреста знімати) [5, 200]: *“Місяцю молодий, На тобі хрест золотий! І ти ясна зірниця – Місяцева супутниця! Станьте мені в допомозі: Хай до мене милий, коханий (Іван) пригорнеться! Як ти, місяцю, сіяєш Богові й людям, Щоб я так сіяла і вгодна була Богові, (Івану) та людям”* [1, 221].

Місяць у замовляннях – “ясний”, але епітет означає тут не так світло, як царственому сьйноту: не випадково місяцеві часто належить інший епітет – “золотий”, тобто колір ієрархічного верховенства, який має священну семантику первісно фізичної, а згодом і міфологізованої природи [5, 201]: *“Місяцю молодий, ти як серп золотий! Хай тобі буде на підлов’я. А мені – на здоров’я! Є у тебе три сестриці: Запека, зануда, завара. Ти запеку запечи, Ти зануду зануди, Ти завару завари, А до мене милого, коханого приведи!”* [1, 222]

Ще один постійний епітет, що підтверджує верховенство місяця – “високий” (“високо літаєш” [7, 36]). Місяць стоїть понад усім язичницьким всесвітом (“усі перед тобою” [7, 37]), він – всевидець і всезнавець (“ти все бачиш, ти все чуєш” [7, 36]), князь і суддя, верховний жрець, провісник і ясновидець. Саме тому він знає і всю правду про світ та позасвіття – у такому, а не в морально-християнському, сенсі він “праведний” [5, 201].

Особливе значення у замовляннях має зв’язок місяця зі світом мертвих. У язичницькому космосі мертві – не “поза світом”, а в “іншому світі” стосовно живих, неперехідної межі між світами тут немає. Оскільки язичницька ніч – “інший день”, так само і місяць – “інше” сонце, “нічне” сонце, він цілком логічно стає “сонцем мертвих”. Місяць буває в царстві мертвих, добре про нього обізнаний. Проте, реконструюючи найдавнішу логіку, можна сказати й протилежне: місяць відає все саме тому, що він причетний до всезнаючого, повновладного й охоронного світу предків-мерців. Подібно до новорічних колядників, що приносять “звідти” блага вість про майбутнє живих на цілий рік, – місяць “звідти” несе щодоби свою ясновидючість і повновладність [5, 201].

В англосаксонців місяць асоціювався з жінкою та її родючістю, місячним циклом, живленням й силами темряви. Місяць, правитель ночі й темряви, репрезентує вологу, інтуїцію, емоцію, морський прилив і відплив, психіку,

настрій і божевілля. Місяць втілює час, тому що його фази дали людству перший календар [8, 233].

У давні часи Місяць вважали джерелом родючості усього, а його світло – необхідним для рясного врожаю й людської плодючості. Люди вірили, що жінка вагітніла за допомогою місячного світла. Жінки, які хотіли завагітніти, спали під світлом Місяця. Фази місяця правили усіма аспектами життя людини. На наростаючий місяць робили ритуали на щастя, удачу, багатство, любов, бо все росте й збільшується, наливається соком [8, 233 – 235]. Любовні замовляння рекомендувалось здійснювати у понеділок – день Місяця [9, 105] або у п'ятницю – день Венери [9, 90]: *“Through violet haze my love I call, When moonlit raze upon him fall. And by moon's power help him see, Our love is seen and meant to be. And let it be done, that it harm no one”* [9, 105].

На спадний місяць все зменшується й руйнується, тому робили ритуали наслання смерті, хвороби, а також вигнання нечистої сили й відсушки – замовляння на розлучення закоханих [8, 233 – 235].

Місяць був безликою силою до 2600 р до н. е., коли був персоніфікований у місячну богиню, Велику Богиню, що дає усе бажане під час своєї наростаючої фази й руйнує усе під час своєї спадної фази. Велика Богиня ввібрала в себе плодючу силу місяця й стала захисницею й помічницею жінок. Як руйнівниця, вона могла насилати сильні дощі, зливи, повіні, бурі. Велику Богиню асоціювали з коровою, козою або биком, чиї роги репрезентували півмісяць чи рогатий місяць [8, 233 – 234].

Сонце – “денне” божество замовлянь. Втім, не зовсім денне: час доби у зв'язку з сонцем або не згадувано (за винятком узагальненої формули “добрий день тобі ...”), або відзначено як “схід”, “досвіт”. Згідно з ритуальною практикою, найбільш значна і впливова пора сходу сонця. Так що сонце замовлянь – це передусім ранкове божество. Епітети-титули сонця (до речі, найчисленніші з-поміж усіх світил) схожі на княжі титули місяця. Сонце “яснее”, “святе”, “прекрасне”, “чисте”, “краснее”, “величне”, “поважне”. Помітний, однак, більший акцент на величі й красі, менший – на ясновидючості та первісності [5, 204 – 205].

Впадає у вічі скупість або відсутність солярної атрибутики, особливо за контрастом з багатою атрибутикою місяця. Внаслідок цього сонце стає більш узагальненим і менш предметним. Щоправда, сонце є найавторитетнішим божеством в аграрних замовляннях. Аграрна магія слов'ян відкладалась у відомих нам замовляннях лише незначною мірою; величезна більшість словесних заклиналих формул аграрного циклу збереглась у колядках та щедрівках, де небесні світила досить жорстко й однозначно співвіднесені із структурою родини: місяць – чоловік, господар; сонце – жінка, господиня; “ясні зірки – їхні дітки” [5, 205].

Сонце в замовляннях немов розділене на дві іпостасі: світло і жар. Світле сонце осяває весь світ, роздає йому милості (“доброту”, “красоту”, “любощі”, “милощі”), а також матеріальне процвітання: *“Добрий день тобі, сонечко яснее.*

Ти святе, ти ясне-прекрасне; ти чисте, величне й поважне; ти освіщаєш гори і долини і високі могили, - освіти мене, рабу Божу, перед усім миром християнським: добротою, красою, любов'ю й милощами; щоб не було ні любійшої, ні милійшої о раби Божої народженої, молитвяної (Марії). Яке ти ясне, величне, прекрасне; щоб і я така була ясна, велична, прекрасна перед усім миром християнським на віки віків, амінь” [1, 219].

Жарке сонце пов'язане із замовляннями від кровотечі, воно зупиняє “запікає” кров на ранах. Такий зв'язок життєдайного сонця і живодайної крові міфологічно цілком логічний [5, 205 – 206].

Кельти не поклонялися сонцю, але розглядали його як символ світлого божественного начала. В англосаксонській магичній традиції рекомендувалося звертатися про допомогу Сонця у неділю: *“Candle red and Sun above, Kindle passion in my love. Let him know not any fear. The time is right. The day is here”* [9, 107].

Отже, підсумовуємо все вищесказане таким чином. Замовляння – це складова частина зафіксованої у фольклорі архаїчної етнічної картини світу. На глибинному рівні вони є продуктом найдавнішого магичного світогляду, для якого характерна віра у всеосяжний зв'язок усього суцього, у безперервність буття, емоційно-образне сприйняття світу, уособлення природи. На мовленнєвому рівні зазначені світоглядні особливості відображаються передусім у таких різновидах замовлянь, як замовляння-діалоги, епічні замовляння, а також у різноманітних засобах уособлення й персоніфікації, зокрема Сонця і Місяця. Плідним для подальших студій у цьому напрямку ми вважаємо розвідки про лінгвокультурологічний і когнітивний аналіз відображення у замовляннях водної, рослинної і тваринної символіки.

Література

1. Ви, зорі-зориці...: Українська народна магична поезія: (Замовляння) / Упоряд. М. Г. Василенка, Т. М. Шевчук; Передм. М. Г. Василенка. – К. : Молодь, 1991. – 336 с.
2. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури : Словник-довідник / В. В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.
3. Знойко О. П. Міфи Київської землі та події стародавні / О. П. Знойко. – К. : Молодь, 1989. – 304 с.
4. Лановик М. Б. Українська усна народна творчість : Підручник / М. Б. Лановик, З. Б. Лановик. – К. : Знання-Прес, 2001. – 591 с.
5. Новикова М. Коментар / Марина Новикова // Українські замовляння / Упоряд. М. Н. Москаленко. – Київ : Видавництво художньої літератури “Дніпро”, 1993. – 308 с. – С. 199 – 306.
6. Новикова М. Прасвіт українських замовлянь / Марина Новикова // Українські замовляння / [упоряд. М. Н. Москаленко ; авт. передм. М. О. Новикова]. – К. : Дніпро, 1993. – 309 с. – С. 7 – 29.
7. Українські замовляння / Упоряд. М. Н. Москаленко. – Київ : Видавництво художньої літератури “Дніпро”, 1993. – 308 с.

8. Guiley R. E. The Encyclopedia of Witches, Witchcraft and Wicca / Rosemary Ellen Guiley. – New York : Facts On File, Inc., 2008. – 437 p.
9. Johnstone M. Encyclopedia of Spells / Michael Johnstone. – London : Arcturus publishing Limited : Capella, 2003. – 200 p.